

İstikâmet Hadisinin İsnad ve Metin Analizi

Fatih ÇİMEN*

“The Isnad and Matn Analysis of
Hadîth of Istiqâmah”

Abstract: One of the problems related to hadîth which are discussed nowadays is the authenticity of hadîth. There is primarily isnâd, secondly matn in the evaluations about the authenticity of hadîth. This problem of the authenticity can be resolved through using isnâd-matn analysis. In the present work, ahâdîth that the company Sufyân b. Abdullâh transmitted will be analysed using isnâd-matn analysis.

Citation: Fatih ÇİMEN, “İstikâmet Hadisinin İsnad ve Metin Analizi” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XV/1, 2017, pp. 103-123.

Keywords: Hadith, isnâd, matn, Itiqâmah.

I. Giriş

Hadis, sened ve metin olmak üzere iki temel unsurdan oluşmaktadır. Hadis âlimleri bir hadisin senedini tahlil ederken; öncelikle senedin muttasıl, isnad zincirindeki râvîlerin ise sika ve mutkîn olmasını göz önünde bulundurmuşlardır. Râvîlerin adâlet ve zabt açısından güvenilirlik durumları, sened tenkidi esasları ile ilk dönemlerden itibaren muhaddisler tarafından tespit edilmiş, hadisin nakledilmesi ve yazıya geçirilmesi esnasında meydana gelebilecek menfî etkenler dikkate alınmış, râvîler ve rivâyetleri, münekkîd hadis âlimleri tarafından ilmî tenkid süzgecinden geçirilerek büyük bir titizlikle incelenmiştir.

Muhaddisler, hadis metinlerini, ilâhî vahye mazhar olmuş, kendisine Allah Teâlâ tarafından cevâmî‘u’l-kelim özelliği verilmiş ve kanun koyma yetkisine sahip bir peygamberin beyanları olduğu bilincinde olarak tahlil etmişlerdir. Dolayısıyla peygambere göre sıradan bir beşer konumunda olan râvîler hakkında büyük bir titizlikle yürütülen tenkid faaliyeti, hadis metinleri için aynı derecede söz konusu olmamıştır. Zira bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamberden vârid olacak lafızların, o gün olmasa bile kıyamete kadar ümmet tarafından anlaşılabilme ihtimâli bulunmaktadır. Onların bu hassas ve yerinde tutumları sayesinde bugün sünnetin ifadesi olan hadis malzemesinin tamamına yakını bize kadar ulaşmıştır. Ancak bu durum, onların metinleri göz ardı ettikleri şeklinde anlaşılmalıdır.

* Yalova Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, YALOVA, fatihcimen77@gmail.com

Sünnetin inittkâli olan ve aynı zamanda Müslümanın hayatında icra edeceği amelî ve itikâdî tutumların Kur'ân'la birlikte bir müracaat kaynağı olması nedeniyle, Müslüman bireylerin davranışlarının en temel kurucu değerlerinden biri olan hadise dair en temel problem, şüphesiz onun sıhhatiyle ilgili tartışmalardır. Erken dönemden itibaren İslam âlimlerini meşgul eden bu mesele, XVIII. asırdan bu yana Batılı bilginlerin de yoğun ilgisini çekmiş meşhur şarkiyatçı Joseph Schacht'ın *Origins of MuHammâdan Jurisprudence* adlı eserinin 1950'de yayınlanmasından sonra konu üzerindeki çalışmalar hız kazanmıştır ve yaklaşık iki asırdan bu yana hadislerin sıhhati üzerindeki tartışmalar artarak da devam etmektedir.

Hadislerin sıhhati tartışmalarının merkezinde öncelikle 'isnad', ikinci olarak da 'metin' yer almaktadır. İsnad bağlamındaki tartışmalarda, hadisi nakleden râvîlerin güvenilirliği konu edilirken, metne müteallik konularda ise aynı hadisle ilgili olarak lafız farklılıkları ve ihtilafları dolayısıyla hadis metinlerinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) makâsıdını tam olarak yansıtmaktan uzak olduğu ve sıhhatinden emin olunamayacağı iddiası gündeme getirilmektedir. Bu tartışmalarda, taraflardan bazıları sadece isnad analizini hadisin sıhhatini belirlemede yeterli görürken, bir kısmı da salt metin merkezli hareket etmektedir. Bazı araştırmacılar ise ilk dönem muhaddislere itibarla tevarüs eden hadis usulü kriterlerinin hadisleri anlamada ve sıhhatini tespit etmede yetersiz olduğunu, dolayısıyla yeni bir metodolojinin belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak bu iddianın sahipleri henüz, mevcut hadis metodolojisinden farklı yeni bir usul teklifi de sunabilmiş değillerdir. Biz, bir hadisin isnad merkezli yapılacak isnad-metin analiziyle sıhhat probleminin çözülebileceğini, metinlerde vaki olan lafız farklılıklarının hadisin sıhhatini belirlemede öncelikli rolünün olmadığını düşünüyoruz. Burada kullanılan 'metin analizi' ifadesiyle, metnin Kur'ân ve akıl gibi bir takım kıstaslara arz edilmesi kast edilmemektedir. Bu, hadisin sıhhati için nihâi ve genel geçer bir çözüm yolu olmamakla birlikte isnad-metin analizinden sonra zaruret halinde başvurulacak bir kriter olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, bugün hadislere uygulanan isnad-metin analizlerinin geliştirilerek yeni metodların aranması gerektiği de ifade edilmelidir.

Bugün gelinen noktada, hadis alanında çalışmalar yürüten araştırmacıların, rivâyetlerle ilgili kolektif bir isnad-metin analizi faaliyetine öncelik vermeleri gerekmektedir. Üzülerek ifade edilmelidir ki bu faaliyetin hadis araştırmacıları için bir cazibesi bugün için bulunmamaktadır. Bu durumun sebepleri çalışmanın amacına uygun olmadığı için müstakil bir çalışmada konunun değerlendirilmesi uygun olacaktır. Bugün birçok hadis araştırmacısı rivâyetleri, isnad-metin analizi yapmadan sadece Kur'ân ve akla arz etmek suretiyle veya hadislerin kâhir ekseriyetinin âhad haberlerden müteşekkil olmasından hareketle zan ifade ettiğini ileri sürerek reddedebilmekte veya taz'îf edebilmekte ve hatta reddedebilmektedir. Neticede bir hadisin sıhhat

problemini, ilgili hadisin isnadında yer alan râvîler hakkındaki bilgileri ricâl eserlerinden bir araya getirip yeniden değerlendirmek, daha sonra tarihi süreçte metinde meydana gelen değişiklikleri tespit etmek ve bunları tüm metinler arasında mukayesesini yapmak suretiyle çözüme kavuşturmak mümkündür.

‘İstikâmet hadisi’ şeklinde anılmasını uygun bulduğumuz ilgili rivâyetin isnad-metin analizini yaptığımız bu makale, bir hadisin tarihi süreçte geçirdiği hikâyeye ile birlikte, en azından iddia edildiği gibi hadislerin kâhîr ekseriyetinin isnad ve metin açısından kusurlu olduğu gibi toptancı bir yaklaşımın isabetli olup olmadığı hakkında zihinlerde bir fikir oluşturma hedefine matuf olarak hazırlanmıştır. Şüphesiz en doğru netice hadislerin genelinde yapılacak bir isnad-metin analizinden sonra ortaya çıkacaktır.

II. İstikâmet Hadisi ve Analizi

İstikâmet hadisi, yukarıda da ifade edildiği üzere, sahâbeden Süfyân b. Abdullâh’ın (r.a.)² bir gün Hz. Peygambere (s.a.v.) gelerek kendisine sıkıca sarılacağı, başka birinden istemeye gerek kalmayacak tarzda bir nasihatte bulunmasını istemesi üzerine, Hz. Peygamberin (s.a.v.) yaptığı nasihati ihtiva etmektedir.

A. İstikâmet Hadisinin İsnad Analizi

Kütüb-i Sitte içerisinde Müslim’in (v. 261/875) *Sahîh*’inde, Tirmizî (v. 279/892), Nesâî (v. 303/915) ile İbn Mâce’nin (v. 273/887) *Sünen*’lerinde ve diğer hadis kaynaklarında yer alan istikâmet hadisinin, Tirmizî’nin *Sünen*’inde geçen metni ve tercümesi şu şekildedir:

حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَاعِرٍ، عَنْ سُهَيْبَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ التَّقْفِيِّ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ حَدِّثْنِي بِأَمْرٍ أَعْتَصِمُ بِهِ، قَالَ: " قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ ثُمَّ اسْتَعِمْ، " يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَخَوْفُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ فَأَخَذَ بِلِسَانِ نَفْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا

(Müellif dedi ki:) Bize Süveyd b. Nasr tahdis yoluyla bildirdi. (O da dedi ki) Abdullâh b. Mübârek bize semâ‘ yoluyla bildirdi. O da Zührîden, o da Abdurrahmân b. Mâ‘iz’dan, o da Süfyân b. Abdullâh es-Sekafî’den rivâyet etti. Süfyân b. Abdullâh es-Sekafî dedi ki: “Ey Allah’ın Resûlü! (s.a.v.) bana sıkıca sarılacağım (başka birinden istemeye gerek kalmayacak tarzda) bir iş söyleyiniz” dedim. Allah Resûlü (s.a.v.): “Rabbim Allah’tır de, sonra dosdoğru ol!” buyurdu. Ben: “Ey Allah’ın Resûlü! (s.a.v.) hakkımda en çok endişe ettiğin/korktuğun şey nedir?” dedim. Dilini tuttu ve: “işte budur” buyurdu.³

¹ İfade kolaylığı için kullanılan bu isimlendirme bize ait olup kaynaklarda geçmemektedir.

² Doğum ve vefat tarihi hakkında tarafımızdan bilgi tespit edilemeyen Süfyân b. Abdullâh es-Sekafî, Tâîf’de dünyaya gelmiş, Allah Resulü’nün (s.a.v.) sohbetinde bulunmuş ve Hz. Ömer tarafından Tâîf’e vâli olarak atanmıştır (bkz. İbn Abdilber, *el-İstî‘âb fi ma’rifeti’s-sahâbe*, Mevki’u’l-verrâk, ts. I, 190).

³ Tirmizî, “Zühd”, 60.

Yukarıda da görüldüğü üzere istikâmet hadisi şu unsurları ihtiva etmektedir; Süfyân b. Abdullâh'ın Allah Resûlü'ne (s.a.v.) kendisine sıkıca yapışması gereken bir nasihatte bulunmasını istemesi, buna mukâbil Allah Resûlü'nün (s.a.v.) Rabbim Allah diyerek devamlı istikâmet üzere olmasını nasihat etmesi, daha sonra Süfyân b. Abdullâh'ın kendisi hakkında en çok korktuğu şeyin ne olduğunu sorması ve cevaben Allah Resûlü'nün (s.a.v.) dilin göstererek "işte budur" buyurması.

Hadiste ifade edildiği üzere Süfyân b. Abdullâh (r.a.) Allah Resûlü'nden (s.a.v.), isteğine karşılık son derece özlü, kapsamlı bir cevap ve peygamberlik süresince ortaya koyduğu İslâm ahlâkının özünü, esasını yapmasını talep etmektedir. Allah Resûlü de (s.a.v.) bu anlamlı isteği, "Rabbim Allah'tır de, sonra dosdoğru ol!" ifadesiyle iki cümle ile dile getirmiştir. Hadisin bir başka rivâyetinde cevap, "Allah'a inandım de, sonra dosdoğru ol!" şeklindedir.⁴ Bu cevap, Allah Resûlü'ne (s.a.v.) verilen cevâmî'ül-kelim özelliğinin bir göstergesi olduğu kadar aynı zamanda peygamberlik görevinin ve getirdiği dinin özünü tam anlamıyla ortaya koyan, özlü bir cevaptır.

Muhtevası hakkında bilgi verilen istikâmet hadisinin yer aldığı kaynaklar, müelliflerinin vefat tarihleri dikkate alınarak aşağıda verilmiştir:⁵

- (1) İbn Vehb (v. 197/813), *el-Câmi' fi'l-hadîs*.⁶
- (2) Tayâlisî (v. 204/819), *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*.⁷
- (3) Hasen b. Mûsâ (v. 209/825), *Cüz'ün fihî ehâdisü Hasen b. Mûsâ*.⁸
- (4) İbn Ebî Şeybe (v. 235/849), *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*.⁹
- (5) Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), *Müsnedü Ahmed*.¹⁰
- (6) Dârimî (v. 255/869), *Sünenü Dârimî*.¹¹
- (7) Müslim (v. 261/875), *Sahîhu Müslim*.¹²
- (8) İbn Mâce (v. 273/887), *Sünenü İbn Mâce*.¹³
- (9) Tirmizî (v. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-XXXII, thk. Şu'ayb Arnaûd, Müessesetü'r-Risâle 1999, XXIV, 141-142; 170.

⁵ Hadisin kaynakları zikredilirken, rivâyet döneminin sona ermesi ve analizin haddinden fazla uzamaması düşüncesiyle Taberânî sonrası eserler listeye dâhil edilmemiştir.

⁶ İbn Vehb, *el-Câmi' fi'l-hadîs*, thk. Mustafa Hasen, Suud: Dâru İbnu'l-Cevzî 1996, I, 413.

⁷ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed Abdulmuhsin, Mısır: Dâru Hicr 1999, II, 558.

⁸ Hasen b. Mûsâ, *Cüz'ün fihî ehâdisü Hasen b. Mûsâ*, thk. Ebû Yâsir Hâlid, Dâru Ulûmi'l-Hadis 1990, s. 60.

⁹ İbn Ebî Şeybe, *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*, thk. Âdil b. Yûsuf, Riyad: Dâru'l-Vatanî 1997, II, 194.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 141-142; XXXII, 170.

¹¹ Dârimî, *Sünenü Dârimî*, thk. Hüseyin Sâlim, Suud: Dâru'l-Muğni 2000, I, 203; II, 386.

¹² Müslim, "İman", 13.

¹³ İbn Mâce "Fiten", 12.

- (10) İbn Ebî Hayseme (v. 279/892), *et-Târîhu'l-kebîr es-Seferü's-sânî*.¹⁴
 (11) İbn Ebî'd-dünya (v. 281/894), *es-Sumt ve âdâbu'l-lisân*.¹⁵
 (12) İbn Ebî Âsım (v. 287/1005), *es-Sünne*.¹⁶
 (13) İbn Ebî Âsım (v. 287/1005), *el-Âhâd ve'l-Mesânî*.¹⁷
 (14) Nesâî (v. 303/915), *es-Sünenü'l-kübrâ*.¹⁸
 (15) Ebû Bekr el-Hallâl (v. 311/923), *es-Sünne*.¹⁹
 (16) Mehâmilî (v. 330/942), *Emâlî*.²⁰
 (17) Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî (v. 333/945), *el-Mücâlesetü ve cevâhiru'l-ilm*.²¹
 (18) İbn Kânî' (v. 351/962), *Mu'cemü's-sahâbe*.²²
 (19) İbn Hibbân (v. 354/965), *Sahîhu İbn Hibbân*.²³
 (20) Taberânî (v. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr*.²⁴
 (21) Taberânî, *el-Mu'cemü's-Şâmiyyîn*.²⁵

İstikâmet hadisi, on dokuz farklı müellife ait yirmi bir eserde geçmektedir. Hadisin râvî sayısı ise müellifler dâhil doksan birdir. Hadiste geçen olayın fâili Süfyân b. Abdullâh es-Sekafi olması hasebiyle hadisin isnadında sahâbe râvî adedi yalnızca birdir. Süfyân b. Abdullâh'ın birinci derecede dört tabiûn râvîsi bulunmaktadır. Bu dört râviden gelen rivâyetler, İbn Şihâb ez-Zührî (v. 124/742), Ya'lâ b. Atâ (v. 120/738) ve Hişâm b. 'Urve (v. 146/763) olmak üzere yine üç tâbi râvide toplanmakta, böylece hadisin toplamda yedi tâbi râvîsi bulunmaktadır. İsnad şemalarında da görüleceği üzere rivâyetlerin kâhîr ekseriyeti Zührî tarikiyle gelmiştir. Ayrıca istikâmet hadisinin bütün tarîkleri merfu' olarak rivâyet edilmiştir. İstikâmet hadisinin isnad-metin

¹⁴ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Salâh Fethî, Kahire: el-Fârûku'l-hadisiyye 2006, I, 278.

¹⁵ İbn Ebî'd-dünya, *es-Sumt ve âdâbü'l-lisân*, thk. Ebû İshak, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye 140, s. 41.

¹⁶ İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, thk. Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye 1980, I, 15.

¹⁷ İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal, Riyad: Dâru'r-Râye 1991, III, 222, 223, 245.

¹⁸ Nesâî, "Tefsir" 46, 56.

¹⁹ Ebû Bekr el-Hallâl, *es-Sünne*, thk. Atıyye ez-Zehrânî, Riyad: Dâru'r-Râye 1989, V, 82.

²⁰ Hüseyin b. İsmâ'il el-Mehâmilî, *Emâlî'l-Mehâmilî*, thk. İbrâhîm el-Kaysî, Ürdün: el-Mektebetü'l-İslâmiyye 1991, s. 354.

²¹ Ahmed b. Mervân, *el-Mücâlesetü ve cevâhiru'l-ilm*, Beyrut: Dâru İbn Hazm 2002, s. 372

²² İbn Kânî', *Mu'cemü's-sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim, Medine: Mektebei'l-Gurabâ 1997, s. 309.

²³ İbn Hibbân, *Sahîh*, thk. Şuayb Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1988, III, 222; XIII, 5, 6, 7, 9.

²⁴ Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmecid, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem 1983, VII, 69.

²⁵ Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, thk. Hamdi b. Abdulmecid, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1984, III, 52.

analizine geçmeden önce hadisin senedlerindeki mecrûh râvîlerin durumları incelenecektir.

İstikâmet hadisinin isnadlarındaki mecrûh râvîler şunlardır: Muâviye b. Yahyâ, İbrâhîm b. Muhammed b. 'İrk, İbrâhîm b. İsmâ'îl b. Mücemmî, Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî, Muhammed b. Ebû Süveyd.

Muâviye b. Yahyâ'dan gelen tarik Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde yer almaktadır. Süfyân b. Abdullâh es-Sekafî→Abdurrahmân b. Mâ'iz→Zührî→Mu'âviye b. Yahyâ→Hıkl b. Ziyâd→Abdullâh b. Sâlih→Muttalib b. Şu'ayb→Taberânî şeklindeki isnadda yer alan Mu'âviye b. Yahyâ es-Sadeî, ricâl âlimleri tarafından tenkid edilmiştir. Cûzcânî (v. 259/873), Ebû Hâtim er-Râzî (v. 277/890), Yahyâ b. Ma'in (v. 233/848), Ebû Dâvûd ve Nesâî, Mu'âviye b. Yahyâ'nın zayıf olduklarını belirtirken, Ebû Zür'a er-Râzî (v. 264/878), hadislerinin kuvvetli olmadığını, hadisleri kalb ettiğini, İbn 'Adî (v. 365/976) ise Mu'âviye b. Yahyâ'nın şâzz rivâyetler naklettiğini belirtmektedir.²⁶ İbn Hacer (v. 852/1449) *Takrib*'inde Mu'âviye b. Yahyâ'nın zayıf olduğunu söylemektedir.²⁷ Öte taraftan Buhârî (v. 256/870) ise Hıkl b. Ziyâd'ın (v. 179/796) Mu'âviye b. Yahyâ'dan rivâyet ettiği hadislerin sahih olduğunu belirtmiştir.²⁸ Söz konusu isnadda da hadisi Mu'âviye'den alan râvî Hıkl b. Ziyâd'dır. Buhârî'nin Hıkl b. Ziyâd için yapmış olduğu tahsis diğer ricâl âlimlerinin değerlendirmelerinde bulunmamaktadır. Dolayısıyla Buhârî'nin tahsisi dikkate alındığında Mu'âviye b. Yahyâ, istikâmet hadisinin isnad-metin analizi için bir problem arz etmemektedir.

İstikâmet hadisinin isnadında yer alan bir diğer mecrûh râvî İbrâhîm b. Muhammed b. İrk'tan gelen tarik, Taberânî'nin *Müsnedü's-Şâmiyyin* adlı eserinde yer almaktadır. Süfyân b. Abdullâh es-Sekafî→Abdurrahmân b. Mâ'iz→Zührî→Zübeydî→Muhammed b. Harb→Amr b. Osmân→İbrâhîm b. Muhammed b. 'İrk→Taberânî şeklindeki isnadda yer alan ve Taberânî'ye kadar olan rivâyet eserleri içerisinde sadece Taberânî'nin eserlerinde yer aldığı görülen söz konusu râvî hakkındaki araştırma neticesinde Süyûtî'nin (v. 911/1505) mevcut tek nüshasından basılmış olan *Câmi'u'l-ehâdis* adlı eseri dışında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.²⁹ Süyûtî, râvînin Zehebî (v. 748/1348) tarafından taz'îf edildiğini söylese de Zehebî'nin eserlerinde râvî ile ilgili herhangi olumlu veya olumsuz bir değerlendirme bulunmamaktadır. Bu durumda İbrâhîm b. Muhammed b. 'İrk, meçhul râvî olarak değerlendirilecektir.

²⁶ Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1980, XXVIII, 224; İbn Adî, *el-Kâmil fi Du'afâ'ir-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtar, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1988, VI, 399 vd.

²⁷ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvâme, Şam: Dâru'r-Reşid 1986, I, 538.

²⁸ Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, Haydarabâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye ts., VII, 336.

²⁹ Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, VII, 180; XVI, 74.

İstikâmet hadisinin isnadında tenkid edilen râvilerden bir diğeri olan İbrâhîm b. İsmâ'îl b. Mücemmi'in tarîki, Dârimî'nin *Sünen*'inde yer almaktadır. Süfyân b. Abdullâh es-Sekafî→Abdurrahmân b. Mu'âz→Zührî→İbrâhîm b. İsmâ'îl b. Mücemmi'→Ebû Nu'aym→Dârimî şeklindeki isnadda yer alan İbrâhîm b. İsmâ'îl b. Mücemmi', ricâl âlimleri tarafından cerh edilmiştir. İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) ve Nesâî'nin *Du'afâ*'larında³⁰ yer alan râvî hakkında Buhârî, "vehmi çoktur, hadisleri yazılır" ifadesini kullanmaktadır.³¹ İbn Hacer'in³² ve Yahyâ b. Ma'in'in³³ zayıf olarak zikrettiği İbrâhîm b. İsmâ'îl için Ebû Hâtim er-Râzî, "münkeru'l-hadis" tabirini kullanmaktadır.³⁴ Bununla birlikte aynı isnadda yer alan Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî de hadis uydurmakla itham olunan bir râvidir. Dârekutnî (v. 385/995) ve İbn Hacer onun hadis uydurduğunu söylemişlerdir.³⁵

İstikâmet hadisinin isnadlarındaki tenkid edilen râvilerden bir diğeri ise İbn Ebî 'Âsım'ın *el-Âhâd ve'l-mesânî* adlı eserindeki isnadda geçen Abdülmelik b. Umeyr'dir (v. 136/754). Ölmeden önce kendisine ihtilat meydana geldiği söylenen İbn'Umeyr, ricâl âlimleri tarafından sika râvî olarak değerlendirilmiştir.³⁶ Mecrûh râvilerden son olarak zikredeceğimiz kişi, Muhammed b. Ebû Süveyd'dir. İbn Hibbân'ın *Sahih*'i ve İbn Vehb'in *el-Câmi*'inde ki rivâyetin isnadında yer alan Muhammed b. Ebû Süveyd³⁷ meçhul bir râvidir. Muhammed b. Ebû Süveyd her ne kadar İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında yer alsada,³⁸ İbn Hibbân'ın, hakkında cerh bulunmayan meçhul râvileri tevsik ettiği bilinmektedir.

İstikâmet hadisinin mecrûh râvilerin bulunduğu tarîkler toplu halde aşağıdaki şemada gösterilmiştir:

³⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ vel-metrûkîn*, thk. Abdullâh el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1984, I, 23; Nesâî, *ed-Du'afâ vel-metrûkîn*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût, Müessesetü'l-Kütüb's-Sikâfiyye, Beyrut: 1985, s. 39.

³¹ Buhârî, *ed-Du'afâ'u's-sağîr*, thk. Muhammed İbrâhîm Zâyid, Beyrut: Dâru'l-Marife 1986, s. 16.

³² İbn Hacer, *Takrib*, s. 88.

³³ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fî zuafâ'i'r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtar, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1988, I, 232.

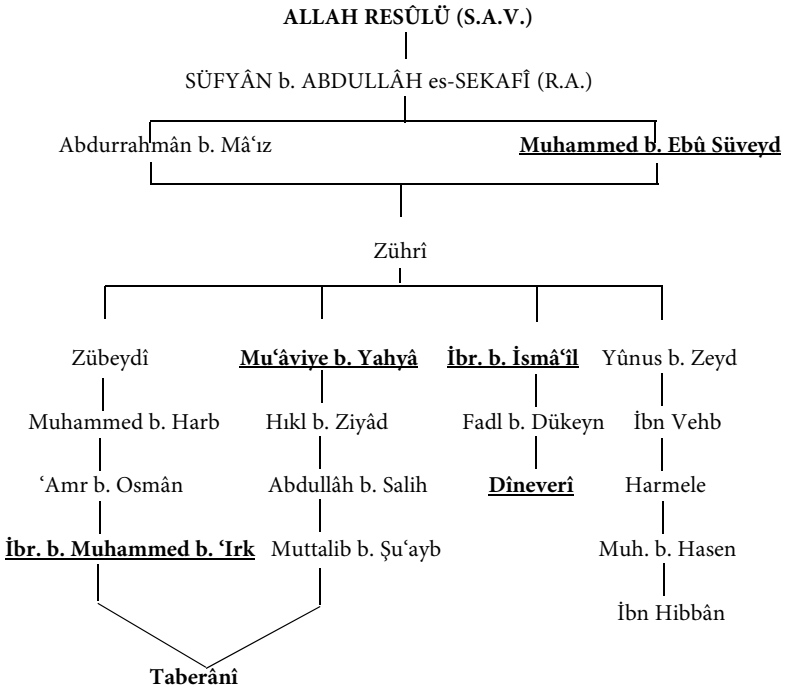
³⁴ Bk. Mizzî, *Tehzîb*, II, 43

³⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Dâiretü'l-Muarraf, Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî 1986, I, 309.

³⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 374; Yayha b. Ma'in, *Târîh*, thk. Ahmed Muhammed Nur, Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî 1979, III, 272; İbn Hacer, *Takrib*, s. 364; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 116.

³⁷ Bk. Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 337; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 361; *Takrib*, s. 482.

³⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Şerefüddîn Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1975, V, 363.

İstikâmet hadisnin râvîleri arasında yukarıda cerh durumları açıklanan Muhammed b. Ebû Süveyd, İbrâhîm b. Muhammed b. Irk, İbrâhîm b. İsmâ'îl ve Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî dışında ricâl âlimlerinin tenkid ettiği herhangi bir râvî bulunmamaktadır. Dolayısıyla istikâmet hadisinin râvîlerinin kahir ekseriyetinin sika olduğu söylenebilir.

B. İstikâmet Hadisinin Müşterek Râvî Merkezli İsnad-Metin Analizi

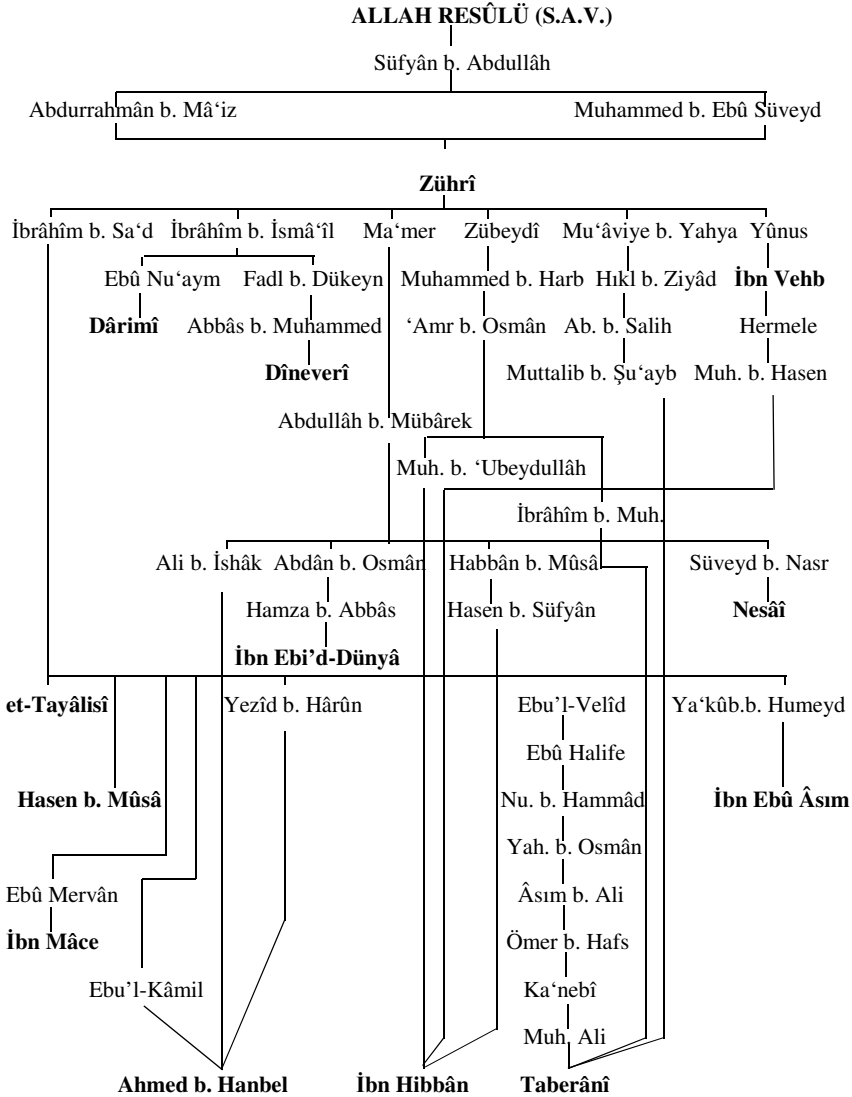
Bu çalışmada yapılacak olan isnad-metin analizi ile istikâmet hadisi bağlamında ricâl kaynaklarının güvenilirliği, hadisnin lafız ve anlam bütünlüğünün ne kadar muhafaza edildiği, zamanla anlam kaymasına uğrayıp uğramadığı ve hadisnin sıhhati hakkında yapılan değerlendirmelerin doğruluğunu tespit amaçlanmaktadır.

1. Zührî'den Gelen Müşterek Râvî Rivâyetlerin İsnad-Metin Analizi

Zührî, hadisi, isnad şemasında da görüleceği üzere, iki tâbî râvîden almıştır. Bunlar; Abdurrahmân b. Mâ'iz ve Muhammed b. Ebû Süveyd'dir. Zührî'nin, İbrâhîm b. Sa'd (v. 183/796), İbrâhîm b. İsmâ'îl, Ma'mer b. Râşid (v. 153/770) ve Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî (v. 148/765) olmak üzere dört müşterek râvîsi, Mu'âviye b. Yahyâ ve Yûnus olmak üzere de iki tek râvîsi, toplamda altı râvîsi bulunmaktadır. Müşterek râvîlerden Ma'mer b.

Râşid ve Muhammed b. Velid ez-Zübeydî'nin ise kısmî müşterek râvîsi bulunmaktadır. Bununla birlikte Zührî rivâyetlerinin kâhir ekseriyeti de İbrâhîm b. Sa'd tarikiyle gelmektedir. Zührî tarîklerinden öncelikle Ma'mer b. Râşid, sonrasında diğer müşterek râvîler İbrâhîm b. Sa'd, İbrâhîm b. İsmâ'îl ve Zübeydî'den gelen rivâyetlerin, son olarak da tek râvîli tarîklerinin isnad-metin analizi yapılacaktır. İsnad-metin analizini takip edebilmek için Zührî'den gelen tarîkler toplu halde aşağıdaki şemada gösterilmiştir:

a. Ma‘mer b. Râşid Rivâyetleri

Zühri'den gelen tarîkler içerisinde kısmî müşterek râvîsi bulunan iki râvîden birinin Ma‘mer b. Râşid olduğuna yukarıda işaret edilmişti. Ma‘mer b. Râşid'in ise tek kısmî müşterek râvîsi olan Abdullâh b. Mübârek (v. 181/797), aynı zamanda Ma‘mer b. Râşid'in tek râvîsidir. Abdullâh b. Mübârek'ten gelen isnad ve metinler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³⁹

Ali b. İshâk→Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)	Abdân b. Osmân→Hamza b. Abbâs→ İbn Ebi'd-Dünya (v. 281/895)	Süveyd b. Nasr→ Nesâî (v. 303/915)	Habbân b. Mus→ Hasen b. Süfyân→ İbn Hibbân (v. 354/965)
يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدَّثَنِي بِأَمْرِ أَعْتَصِمَ بِهِ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدَّثَنِي بِأَمْرِ أَعْتَصِمَ بِهِ		يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدَّثَنِي بِأَمْرِ أَعْتَصِمَ بِهِ
قَالَ: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ، ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: قُلْ أَمَنْتُ بِاللَّهِ، ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ، ثُمَّ اسْتَقِم
قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَخَوْفُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟	قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَخَوْفُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟		قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَخَوْفُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟
فَأَخَذَ بِلِسَانِ نَفْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا	فَأَخَذَ بِلِسَانِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا		فَأَخَذَ بِلِسَانِ نَفْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا

Tabloda metin farklılıkları altı çizilerek işaret edilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere Abdullâh b. Mübârek'ten gelen dört metin nakledilmektedir. Bu dört metinden Ahmed b. Hanbel, İbn Ebi'd-Dünya ve İbn Hibbân'dan gelen üç metin, lafız ve yapı bakımından hemen hemen birbirinin aynıdır. Sadece İbn Ebi'd-Dünya'dan gelen metinde, diğer metinlerde geçen بِلِسَانِ نَفْسِهِ kelimesi, بِلِسَانِهِ şeklinde gelmektedir ki bu durumun hadisin anlam bütünlüğüne herhangi bir etkisi bulunmadığı gibi iki ifade de aynı anlama gelmektedir. Nesâî ise hadisi muhtasar bir metin ve farklı bir lafız ile nakletmektedir. Nesâî, farklı râvîlerden de aldığı söz konusu hadisin metnini “nahvehû” şeklinde vermekte, diğer metinlerde قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ şekline geçen lafzı قُلْ أَمَنْتُ بِاللَّهِ şeklinde nakletmektedir. Bununla birlikte bu değişikliğin de anlam kaymasına neden olduğu söylenemez. Buradan hareketle Nesâî, muhtemelen hadisin vurgu yapmak istediği kısmını mâna ile rivâyet etmiştir denilebilir.

Nesâî dışında diğer üç tarîkten gelen metinlerin lafız ve yapı bakımından aynı olduğu görülmektedir. Bütün tarîklerdeki râvîlerin sika olması, metnin

³⁹ Makalede yapılan isnad-metin analizi, aynı zamanda doktora öğrencisi olduğum Yrd. Doç. Dr. Fatma Kızıl'ın *Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkidi* adlı eserinde, “Uraniler hadisi” için kullanılmış olduğu yöntem esas alınarak yapılmıştır. Bkz. Fatma Kızıl, *Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkidi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013, s. 231 vd.

Ma'mer b. Râşid'e ait olduğunu desteklediği gibi Abdullâh b. Mübârek'in, Ma'mer b. Râşid'in gerçekten müşterek râvîsi olduğunu ve hadisin lafzen rivâyet edildiğini göstermektedir. Ayrıca lafızlarda görülen uyumluluk, müellif konumunda olan son râvîlerden önce, yazılmış bir eserin varlığı ihtimalini de güçlendirmektedir.

b. İbrâhîm b. İsmâ'il Rivâyetleri

Zührî'nin müşterek râvîlerinden biri olan İbrâhîm b. İsmâ'il ve onun râvîleri arasındaki Ahmed b. Mervân, yukarıda mecrûh râvîler arasında zikredilmişti. Buna rağmen zayıf bir râvîden gelen metinlerin diğer sika râvîlerin metinleriyle ne kadar uyumlu olduğunu tespit edebilmek ve zayıf râvî hakkında ikinci bir değerlendirme yapabilmek imkânı bulabilmek için İbrâhîm b. İsmâ'il'in metni de isnad-metin analizine dâhil edilecektir. İbrâhîm b. İsmâ'il'den gelen isnad ve metinler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Ebû Nu'aym→Dârimî (v. 255/869)	Fadl b. Dükeyn→Abbâs b. Muhammed→Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî (333/945)
يَا رَسُولَ اللَّهِ مُزِنِي بِأَمْرِ أَعْتَصِمَ بِهِ	يَا نَبِيَّ اللَّهِ مُزِنِي بِأَمْرِ أَعْتَصِمَ بِهِ
قَالَ: قُلْ رَبِّي اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِيمْ	قَالَ: قُلْ: رَبِّي اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِيمْ
قُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ مَا أَكْثَرُ مَا تَخَوَّفَ عَلَيَّ؟	قُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، مَا أَكْثَرُ مَا تَخَافَ عَلَيَّ؟
فَأَخَذَ نَبِيَّ اللَّهِ بِلِسَانِهِ ثُمَّ قَالَ: هَذَا	فَأَخَذَ نَبِيَّ اللَّهِ بِلِسَانِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere İbrâhîm b. İsmâ'il'den gelen iki metinde, bir kelime dışında yapı ve lafız bakımından farklılık bulunmamaktadır. Söz konusu farklılık, Dârimî'nin metninde geçen تَخَوَّفَ kelimesinin Dîneverî'nin metninde تَخَافَ şeklinde geçmesidir. Bu farklılık hadisin anlamında herhangi bir değişikliğe sebebiyet vermemiştir. Bu durum, metinlerin İbrahin b. İsmâ'il'e ait olduğunu teyid ettiği gibi onun, Zührî'nin müşterek râvîsi olduğunu da desteklemektedir. İbrâhîm b. İsmâ'il'in, hadisinin kusurlu râvîleri arasında yer almasına rağmen, hadisi yapı ve anlam bakımından değiştirmeden naklettiğini, sika râvîlerden gelen rivâyetlere muhalefet etmediğini görmekteyiz. İbrâhîm b. İsmâ'il'in yer aldığı farklı hadisler için yapılacak isnad-metin analizi sonucunda zayıflık durumu hakkında yeni bir değerlendirme imkânı elde edilebilecektir. Ayrıca hadis uydurmakla ithâm edilen Ahmed b. Mervân'ın durumu ise, hadis uyduran râvîlerin de istisnâi olarak sahih hadisler rivâyet edebileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerektiğini doğrular gözükmektedir.

c. İbrâhîm b. Sa'd'ın Rivâyetleri

Zührî'nin bir diğer müşterek râvîsi ise İbrâhîm b. Sa'd'dır. Hadisi İbrâhîm b. Sa'd'dan yedi râvî nakletmektedir. İbrâhîm b. Sa'd tarîkiyle yedi râvîden gelen metinler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Et-Tayâlisî (v. 204/820)	Hasen b. Mûsâ (v. 209/25)	Yezîd b. Harun → Ahmed b. Hanbel (v. 241/888)	Ebu'l-Kâmil → Ahmed b. Hanbel	Ebû Mervân → İbn Mâce (v. 275/1708)	Yakup b. Humeyd → İbn Ebî Âsım (v. 287/900)	Ebu'l-Velîd → Ebu Hallîfe → Nu'aym b. Hammâd → Yahyâ b. Osmân → Âsım b. Ali → Ömer b. Hafis → Ka'nebi → Muhammed Ali → Taberânî (v. 360/972)
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي بِأَمْرِ أُغْتَصِمَ بِهِ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدِّثْنِي بِأَمْرِ أُغْتَصِمَ بِهِ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدِّثْنِي بِأَمْرِ أُغْتَصِمَ بِهِ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدِّثْنِي بِأَمْرِ أُغْتَصِمَ بِهِ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدِّثْنِي بِأَمْرِ أُغْتَصِمَ بِهِ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدِّثْنِي بِشَيْءٍ أُغْتَصِمَ بِهِ	يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي بِأَمْرِ أُغْتَصِمَ بِهِ
قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ، ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ، ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ، ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ: " قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ، ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ، ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ، ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ، ثُمَّ اسْتَقِم
فَلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَكْثَرُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟	فَلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَكْثَرُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟	فَلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَكْثَرُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟	فَلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَكْثَرُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟	فَلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَكْثَرُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟	فَلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَكْثَرُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟	فَلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَكْثَرُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟
قَالَ: فَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى لِسَانِ نَفْسِهِ	فَأَخَذَ بِلِسَانِ نَفْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا	فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ بِلِسَانِ نَفْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا	فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ بِلِسَانِ نَفْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا	فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ بِلِسَانِ نَفْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا	فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ بِلِسَانِ نَفْسِهِ، قَالَ: بِلِسَانِ نَفْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا	فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ بِلِسَانِ نَفْسِهِ، قَالَ: بِلِسَانِ نَفْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا

Diğer müşterek râvîlerden gelen metinlerde olduğu gibi İbrâhîm b. Sa'd'dan gelen tek râvîli metinler arasında da lafızla rivâyet boyutunda bir uyumluluk söz konusudur. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Taberânî'den gelen metinlerde خبرني yerine حدثني, İbn Ebî Âsım'dan gelen metinde شيء yerine امر, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, İbn Mâce ve İbn Ebî Âsım'dan gelen metinlerde اكثر yerine ve son olarak Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den gelen metinde فأخذ بلسان نفسه yerine فأخذ بلسان نفسه geçmektedir. Yani et-Tayâlisî'den gelen metin dışında neredeyse lafızlar aynıdır. Var olan farklılıklar ise kelimelerin manalarının aynı olmaları nedeniyle hadisin anlam bütünlüğüne zarar vermemektedir. Söz konusu uyumluluk, metinlerin İbrâhîm b. Sa'd'a ait olduğunu teyid ettiği gibi İbrâhîm b. Sa'd'ın müşterek râvîliğini de desteklemektedir.

d. Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî Rivâyetleri

Zühri'nin müşterek râvîleri içerisinde son olarak metinleri analiz edilecek olan, Zübeydî'dir. Zübeydî'nin kısmî müşterek râvîsi ise Amr b. Osmân'dır (v. 250/865). Zübeydî târikiyle gelen isnad ve metinler tabloda gösterilmiştir.

Muhammed b. Harb→Amr b. Osmân→Muhammed b. Ubeydullah→İbn Hibbân	Muhammed b. Harb→Amr b. Osmân→İbrâhîm b. Muhammed→Taberânî
يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدَّثَنِي بِأَمْرِ أُعْتَصِمَ بِهِ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدَّثَنِي بِأَمْرِ أُعْتَصِمَ بِهِ
فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ قُلْ: رَبِّيَ اللَّهُ، ثُمَّ اسْتَقِم	فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ قُلْ: رَبِّيَ اللَّهُ، ثُمَّ اسْتَقِم
قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَكْثَرَ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟	قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَكْثَرَ مَا يُخَوِّفُ عَلَيَّ
فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ بِلِسَانِ نَفْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا	فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ بِلِسَانِ نَفْسِهِ

Tabloda görüldüğü üzere Zührî'nin müşterek râvîsi olan Zübeydî'nin râvîlerinden iki metin gelmektedir. Tabloda, iki metin arasındaki lafız uyumluluğu dikkat çekmektedir. Aynı anlamı taşıyan يخاف ve يخوف kelimeleri hâricinde iki metin arasında lafız bakımından hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Bu uyum Taberânî ve İbn Hibbân'ın hadisi ortak bir metinden, lafızla rivâyet ettiklerini göstermekte, bununla birlikte Zübeydî'nin isnaddaki müşterek râvî konumunu da desteklemektedir.

2. Zührî'den Gelen Tek Râvîli Rivâyetlerin İsnad-Metin Analizi

Zührî'nin tek râvîli rivâyetleri Muâviye b. Yahyâ ve Yûnus b. Yezîd (v. 159/776) tarihiyle gelmektedir. Muâviye b. Yahyâ, mecrûh râvîler arasında yukarıda zikredilmişti. Diğer ricâl âlimleri Muâviye'yi cerh ederken Buhârî onun Hıkl b. Ziyâd'dan gelen rivâyetlerinin sahih olduğunu belirtmişti. Bu aşamadan sonra ondan gelen metinlerin analizi neticesinde Buhârî'nin bu tespitinde isabet edip etmediği doğrulanabilir. Muâviye b. Yahyâ'dan ve Yûnus b. Yezîd'den gelen rivâyetin isnad ve metinleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

1. Muâviye b. Yahyâ Hıkl b. Ziyâd→Abdullâh b. Salih→Muttalip b. Şuayb→Taberânî	2. Yûnus b. Yezîd İbn Vehb→Hermele→Muhammed b. Hasen→İbn Hibbân
يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدَّثَنِي بِأَمْرِ أُعْتَصِمَ بِهِ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدَّثَنِي بِأَمْرِ أُعْتَصِمَ بِهِ
فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ قُلْ: رَبِّيَ اللَّهُ، وَاسْتَقِم	فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ قُلْ: رَبِّيَ اللَّهُ، ثُمَّ اسْتَقِم
	قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَكْثَرَ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟
	قَالَ: هَذَا، وَأَشَارَ إِلَى لِسَانِهِ

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Muâviye b. Yahyâ'dan gelen metin muhtasardır. Yûnus b. Yezîd'den gelen metin ise tam olarak nakledilmiş, aynı zamanda diğer tariklerden gelen metinlerle lafız ve anlam bakımından tamama yakın bir oranda uyumlu olarak gelmiştir. Muâviye b. Yahyâ, metni muhtasar olarak verse de yine diğer sika râvîlerin tariklerinden gelen metinlerle uyumludur. Bu durum Muâviye b. Yahyâ'nın Buhârî'nin dediği gibi Zührî'den gelen rivâyetlerinin sahih olabileceğine işaret etmektedir.

Hadisin bütün metinleri dikkate alındığında aşağıdaki unsurlardan oluşan

bir rivâyet karşımıza çıkmaktadır:

(1) Sahâbeden Süfyân b. Abdullâh es-Sekafî'nin Allah Resûlü'den (s.a.v.) kendisine yapışacağı ve başka birisinden istemeye gerek duymayacak şekilde özlü bir nasihat istemesi. (2) Allah Resûlü'nün (s.a.v.) "Rabbim Allah de sonrada doğru ol" buyurması. (3) Süfyân b. Abdullâh es-Sekafî'nin Allah Resûlü'ne (s.a.v.) kendisi hakkında en çok korktuğu şeyin ne olduğunu sorması. (4) Allah Resûlü'nün (s.a.v.) dilini tutarak (veya işaret ederek) "işte bu!" buyurması.

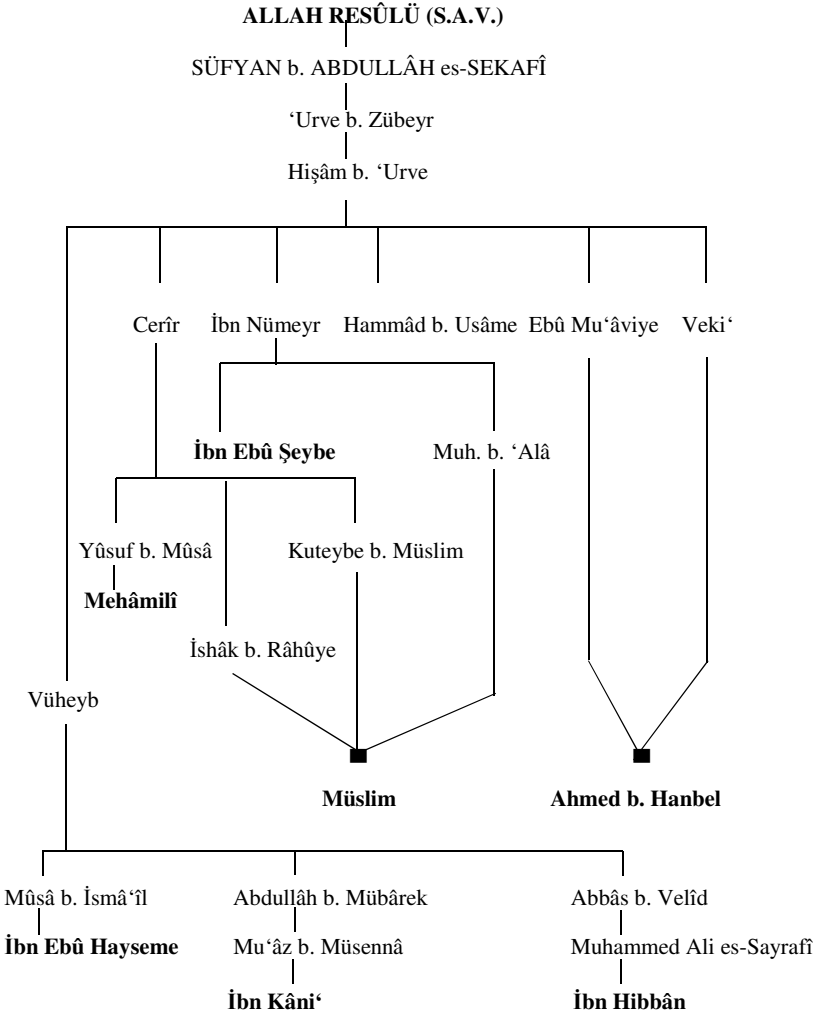
İstikâmet hadisinin Zührî tarihiyle gelen on yedi rivâyet/metin üzerinde yaptığımız isnad-metin analizi neticesinde, yukarıdaki dört unsurun muhtasar olarak nakledilen dört rivâyet dışında bütün metinlerde mevcut olduğu tespit edilmiştir. Birinci unsurdaki geçen ve çoğunlukla حدثنى olarak geçen kelime, İbrâhîm b. İsmâ'il'den gelen iki metinde مرني olarak, İbrâhîm b. Sa'd'dan gelen iki metinde de أخبرني olarak geçmektedir. İkinci unsurdaki ربي الله terkihi, biri Ma'mer'den diğeri de İbrâhîm b. Sa'd'dan olmak üzere sadece iki metinde Ma'mer olarak geçmektedir. Üçüncü unsurdaki cumlesi, dört metinde ما اكثر ما تخاف علي , üç metinde ما اخاف علي , iki metinde de ما اكثر ما يخوف şeklinde geçmektedir. Dördüncü unsurdaki أخذ kelimesi iki metinde الي لسانه kelimesi ise üç metinde بلسان نفسه , أشار şeklinde geçmektedir. Bütün bu farklılıklar hadisin yapısına ve anlam bütünlüğüne zarar verecek boyutlarda değildir. Yani bütün unsurlarda az da olsa farklılıklar mevcuttur. Dolayısıyla hadis için -bütününe dikkate aldığımızda- lafzen rivâyet edilmiş tespiti yapılamamaktadır. Ancak râvî bazında değerlendirdiğimizde bazı râvîlerin hadisi lafzen rivâyet ettiğini söyleyebiliriz. Meselâ, İbrâhîm b. Sa'd'ın râvîlerinden Hasen b. Mûsâ, Yezîd b. Harun (v. 206/822) ve Ebû Kâmil (v. 207/823) tarihiyle gelen metinlerde lafız bakımından en küçük bir değişiklik söz konusu değildir ve bütün unsurlarıyla metin, tamamen lafızla rivâyet edilmiştir.

Netice itibariyle rivâyetler arasındaki lafız ve yapı bakımından tespit edilen uyumluluktan hareketle, analizi yapılan on yedi metnin Zührî'ye ait olduğu ortaya çıkmış, bununla birlikte Zührî'nin dört müşterek râvî, iki de tek râvîli olmak üzere toplamda altı râvîli bir müşterek râvî olduğu kesinleşmiştir. Zayıf râvî olan İbrâhîm b. İsmâ'il'in metinlerinin mana bütünlüğü korunmakla birlikte kendine hâs bir yapısının olduğu görülmüştür. Bu analizden hareketle zayıf râvîlerin dahi rivâyetleri naklederken mana bütünlüğünü korumaya dikkat ettikleri görülmüş, dolayısıyla zayıf râvîlerin rivâyetlerini değerlendirirken ihtiyatlı olunması gerektiği teyid edilmiştir.

Zührî'den gelen rivâyetlerin isnad-metin analizinin ardından, isnad şemasında hadisin diğeri müşterek râvîsi olan Hişâm b. 'Urve'nin rivâyetleri isnad-metin analizine tâbi tutulacaktır.

3. Hişâm b. ‘Urve’den Gelen Müşterek Râvîli Rivâyetlerin İsnad-metin Analizi

Hişâm b. ‘Urve, hadisi babası ‘Urve b. Zübeyr’den (v. 94/713) almıştır. Hişâm, aynı zamanda babasının tek râvîsidir. Hişâm b. ‘Urve’nin Cerîr b. Abdulhamîd (v. 188/804), Vüheyb b. Hâlid (v. 165/782) ve İbn Nümeyr (v. 199/815) olmak üzere üç müşterek râvîsi bulunmaktadır. Hişâm b. ‘Urve’den gelen tarîkler toplu halde aşağıdaki şemada gösterilmiştir:

a. Cerîr b. Abdîlhamîd

Cerîr b. Abdulhamîd'in Hişâm b. 'Urve'nin üç müşterek râvisinden biri olduğu yukarıda ifade edilmişti. Cerîr'in ise İshak b. Râhûye (v. 238/853), Kuteybe b. Sa'îd, (v. 240/855) ve Yûsuf b. Mûsâ (v. 253/867) olmak üzere üç râvisi bulunmaktadır. Bu râvilerin hepsi de sika râvilerdir. Cerîr b. Abdulhamîd'den gelen rivâyetlerin isnad ve metinleri aşağıda verilmiştir.

Yûsuf b. Mûsâ→Mehâmîlî (v. 330/942)	Kuteybe b. Sa'îd→Müslim (v. 261/875)	İshak b. Râhûye→Müslim
يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ
قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِمَّ	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِمَّ	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِمَّ

Yukarıdaki tabloya bakılırsa Cerîr'den gelen bütün metinlerin harfi harfi- ne aynı olduğunu görülür. Bu da bize metinlerin kesinlikle Cerîr'e ait olduğunu ve aynı zamanda metnin lafzen rivâyet edildiğini göstermektedir. Ayrıca Müslim'in rivâyette lafza ne kadar önem verdiği de teyid edilmiş olmaktadır. Ancak burada şöyle bir soru akla gelmektedir: Hadis muhtasar olarak rivâyet edilmiş olduğu için ve özellikle birinci unsurda Zührî tarîkinden gelen metinlerle lafız bakımından ciddi farklılıklar bulunduğundan, metnin lafzen rivâyet edildiği söylenebilir mi? Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Hadisin metni, bütün tarîklerde muhtasar ve aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Muhtemelen Cerîr de hadisi hocası Hişâm b. 'Urve'den muhtasar olarak almıştır. Böyle olunca metnin lafzen rivâyet edildiği söylenebilir. Bununla birlikte Hişâm b. 'Urve'nin diğer râvilerinden gelen metinlerin analizini de yaptıktan sonra bu konuda daha net tespitler yapılabilir.

b. Vüheyb b. Hâlid

Vüheyb b. Hâlid, Cerîr'in bir diğer müşterek râvisidir. Vüheyb'in ise Mûsâ b. İsmâ'il (v. 223/838), Abdullâh b. Mübârek ve Abbâs b. Velîd (v. 238/853) olmak üzere üç râvisi vardır. Vüheyb b. Hâlid'den gelen rivâyetlerin isnad ve metinleri aşağıda verilmiştir.

Mûsâ b. İsmâ'il İbn Ebî Hayseme (v. 279/893)	Abdullâh b. Mübârek→ Mu'âz b. el-Müsennâ→ İbn Kâni' (v. 351/962)	Abbâs b. Velîd→Muhammed Ali es-Sayrafi→İbn Hibbân (v. 354/965)
يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ
قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِمَّ	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِمَّ	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِمَّ

Cerîr b. Abdulhamîd'in metinlerinde gördüğümüz lafız bütünlüğünü Vüheyb b. Hâlid'in metinlerinde de görmekteyiz. Râvilerin sika olması ve Cerîr

b. Abdulhamîd'den gelen metinlerle de tamamen uyuşması metnin lafzen rivâyet edildiği hakkındaki tespitimizi güçlendirmektedir.

c. İbn Nümeyr

Hişâm b. 'Urve'nin müşterek râvileri içerisinde son olarak metinleri analiz edilecek olan İbn Nümeyr'in Muhammed b. 'Alâ (v. 248/863) ve İbn Ebî Şeybe olmak üzere iki râvîsi vardır. Bu râvîlerin her ikisi de sikadır. İbn Nümeyr'den gelen rivâyetlerin isnad ve metinleri aşağıda verilmiştir.

İbn Ebî Şeybe (v. 235/850)	Muhammed b. 'Alâ→ Müslim
يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ
قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِم	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِم

Bu tablodaki durum da yukarıdaki Cerîr ve İbn Nümeyr'in tablolarından farklı değildir. Üç tablodaki lafız ve anlam bütünlüğü Cerîr b. Abdulhamîd, Vüheyb b. Hâlid ve İbn Nümeyr'in Hişâm b. 'Urve'nin müşterek râvî konumunu ve metinlerin ona âdiyyetini desteklemektedir. Sonuç olarak Hişâm b. 'Urve'den gelen metinlerin lafızla rivâyet edildikleri kesinleşmiş olmaktadır.

4. Hişâm b. 'Urve'den Gelen Tek Râvîli Rivâyetlerin İsnad-metin Analizi

Hişâm b. 'Urve'nin Ebû Muâviye (194/810), Vekî' (v. 196/812) ve Hammâd b. Usâme (v. 201/817) olmak üzere üç tek râvîsi, bulunmaktadır. Tek râvîlerden gelen rivâyetlerin isnad ve metinleri aşağıda verilmiştir.

Ebû Muâviye→ Ahmed b. Hanbel (v. 241/856)	Vekî'→ Ahmed b. Hanbel	Hammâd b. Usâme→ Muhammed b. 'Alâ→ Müslim (v. 261/875)
يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا غَيْرَكَ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ
قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِم	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِم	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِم

Hişâm b. 'Urve'nin tek râvîlerinden gelen metinler müşterek râvîlerden gelen metinlerle tam bir uyun içindedir. Sadece Vekî'den gelen metinde bütün metinlerde *بعده* olarak gelen kelime mürâdifi olan *غيرك* olarak gelmektedir. Biz bu farklılığın Vekî'in tasarrufundan kaynaklanmış olabileceğini düşünüyoruz. Burada ifade etmemiz gereken bir nokta da, hadisin metinlerinde son iki unsurun bulunmamasıdır. Bu durum, Hişâm b. 'Urve'nin hadiste takti' yaptığını düşüncemizi teyid etmektedir. Râvîleri de hadisi duydukları hâliyle rivâyet etmişlerdir. Sonuç olarak yapılan isnad-metin analiziyle hem metnin hem de râvîlerin Hişâm b. 'Urve'ye âdiyeti kesinleşmiş bulunmaktadır.

5. Ya'lâ b. Atâ'dan Gelen Tek Râvîli Rivâyetlerin İsnad-metin Analizi

Hadisi Süfyân b. Abdullâh es-Sekafî'nin (r.a.) oğlu Abdullâh b. Süfyân'dan alan Ya'lâ b. Atâ'nın Hüşeym b. Beşîr (v. 183/800) ve Şu'be b. Haccâc (v. 160/777) olmak üzere iki müşterek râvîsi bulunmaktadır. Bu râvîlerin tamamı sika râvîlerdir. Ya'lâ b. Atâ'dan gelen tarîkler toplu halde aşağıdaki şema-da gösterilmiştir:

a. Hüşeym b. Beşîr

Hüşeym b. Beşîr'in Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebi'd-dünya olmak üzere iki râvîsi bulunmaktadır. Hüşeym b. Beşîr'den gelen rivâyetlerin isnad ve metinleri aşağıda verilmiştir.

Ahmed b. Hanbel	Ubeydullah b. Ömer → Muhammed b. Ubeyd → İbn Ebi'd-Dünya (v. 281/894)
يَا رَسُولَ اللَّهِ مُزِنِي فِي الْإِسْلَامِ بِأَمْرٍ لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِسْلَامِ بِأَمْرٍ لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ
قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِم	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِم
قُلْتُ: فَمَا أَتَّقِي؟	قُلْتُ: فَمَا أَتَّقِي؟
فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى لِسَانِهِ	فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى لِسَانِهِ

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Hüşeym b. Beşîr'den iki metin gelmektedir. Bu iki metin arasındaki tek fark Ahmed b. Hanbel'den gelen metinde *مرني* olarak gelen kelimenin Ubeydullah b. Ömer'den gelen metinde *أخبرني* şeklinde gelmesidir. İki metin arasındaki bu bütünlüğün lafızla rivâyete delalet edecek boyutta olduğu söylenebilir. Sonuçta bu analiz, metnin Ya'lâ b. Atâ'ya aidiyetini ve Hüşeym b. Beşîr'in onun gerçek râvîsi olduğunu desteklemektedir. Bu durum diğer müşterek râvî Şu'be'nin metinleri analiz edildikten sonra daha da kesinlik kazanacaktır.

b. Şu'be b. Haccâc

Ya'lâ b. Atâ'nın diğer müşterek râvîsi olan Şu'be b. Haccâc'ın Hasen b. Mûsâ, Muhammed b. Ca'fer (v. 193/809), Yahyâ b. Sa'îd (v. 198/814), Sa'îd b. Rebi' (v. 211/827), Vehb b. Cerîr (v. 206/822) ve İbn Mufaddal (v. 187/803) olmak üzere altı râvîsi bulunmaktadır. Bunlardan Muhammed b. Ca'fer hâriç hiç birisi kısmî müşterek râvî konumunda değildir. Şu'be b. Haccâ'tan gelen rivâyetlerin isnad ve metinleri aşağıda verilmiştir.

Muhammed b. Ca'fer→Ahmed b. Hanbel	Sa'îd b. Rebi'→Dârimî	Hasen b. Mûsâ→Ubeyd b. Muhammed→İbn Ebî Asım	Muhammed b. Ca'fer→Muhammed b. Beşşâr→Nesâî	Vehb b. Cerîr→Ebû Ca fer→ Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî	Yahyâ b. Sa'îd→Müse dded→Mu'âz b. Müsennâ→Taberânî	İbn Mufad-dal→İsmâ'il b. Me-sud→Nesâî
يا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْبِرْنِي أَمْرًا فِي الْإِسْلَامِ لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ	يا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ فِي الْإِسْلَامِ لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا	يا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْبِرْنِي بِأَمْرٍ فِي الْإِسْلَامِ فَلَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ	يا رَسُولَ اللَّهِ، مَرْئِي بِأَمْرٍ فِي الْإِسْلَامِ لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ	يا نَبِيَّ اللَّهِ، مَرْئِي بِأَمْرٍ أَغْتَصِمُ بِهِ	يا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ أَحَدًا بَعْدَكَ	يا رَسُولَ اللَّهِ، مَرْئِي بِأَمْرٍ فِي الْإِسْلَامِ لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ
قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِم	قَالَ: اتَّقِ اللَّهَ، ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ ثُمَّ اسْتَقِم	قَالَ: " قُلْ: رَبِّي اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِم "	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ، ثُمَّ اسْتَقِم "	قَالَ: قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ، ثُمَّ اسْتَقِم "
قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَأَيُّ شَيْءٍ أَتَيْتَنِي؟	قَالَ: قُلْتُ: ثُمَّ أَيُّ شَيْءٍ؟	قَالَ: فَمَا أَتَيْتَنِي؟	قَالَ: فَمَا أَتَيْتَنِي؟	قَالَ: قُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، مَا أَكْثَرَ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟		قَالَ: فَمَا أَتَيْتَنِي؟
قَالَ: فَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى لِسَانِهِ	قَالَ: فَأَشَارَ إِلَيَّ لِسَانِهِ	قَالَ: فَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَيَّ لِسَانِهِ	قَالَ: فَأَشَارَ إِلَيَّ لِسَانِهِ	قَالَ: فَأَخَذَ نَبِيَّ اللَّهِ بِلِسَانِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا		قَالَ: فَأَشَارَ إِلَيَّ لِسَانِهِ

Tabloda Şu'be b. Haccâc'dan gelen metinlere baktığımızda birinci unsurdaki çoğunlukta *أخبرني* olarak gelen kelimenin Vehb b. Cerîr ve İbn Mufad-dal'dan gelen metinde *مرني* Yahyâ b. Sa'îd'in metnin de ise *قل لي* şeklinde gelmektedir. Birinci unsurdaki bir diğer farklılık, diğer metinlerde *مَرْئِي بِأَمْرٍ فِي الْإِسْلَامِ* şeklinde geçen metin yine Vehb b. Cerîr'den gelen metinde *مَرْئِي بِأَمْرٍ أَغْتَصِمُ بِهِ* şeklinde gelmesidir. Metnin ikinci unsurunda dikkat çeken kelime ise *اتق الله* 'dır. Buraya kadar yaptığımız analizlerde sürekli *ربي الله* ve *اتق الله* şeklinde gelen terkipler Sa'îd b. Rebi'den gelen metinde *اتق الله* olarak gelmiştir. "Allah'tan kork" anlamına gelen bu kelimenin, diğer iki terkiplerle aynı anlama gelmesi de hadisin anlam bütünlüğüne zarar vermediği söylenebilir. Üçüncü unsura baktığımızda yine burada da yapılan analizlerde karşılaştığımız iki kelime dikkat çekmektedir. Ya'lâ b. Atâ'nın metinlerinde *ثم اي شئ* şeklinde geçen terkip Sa'îd b. Rebi'in metninde *ثم اي شئ* Muhammed b. Ca'fer'in metninde ise *فأي شئ أتيتني* şeklinde geçmektedir. Dördüncü unsurdaki görülen lafız farklılıkları ise hadisin anlam bütünlüğünü bozacak boyutlarda değildir. Ayrıca Nesâî'den gelen iki metin de lafız ve anlam bakımından birbirinin aynıdır.

Yukarıdaki tabloda Sa'îd b. Rebi'den gelen metnin, anlam bakımından olmasa da lafız bakımından farklı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu değişimin sebebi hakkında kesin bir tespit yapmak mümkün değildir. Zira râvilerin hepsi sika olduğu gibi aralarında kalb veya tahriften tenkid edilen bir

râvî de yoktur. İlk etapta söyleyebileceğimiz şey, Sa'îd b. Rebi'nin veya sonraki râvîlerden birinin hadisi mana ile rivâyet etmiş olmasıdır. Lafız bakımından farklı bir yapıya sahip olan bir diğer metin, Vehb b. Cerîr'e aittir. Bu isnadda hadisi Ebû Ca'fer'den aldığı görülen Ahmed b. Mervân'ın hadis uydurmakla ithâm olunan bir râvî olduğu daha önce zikredilmişti. Buradaki değişikliğin müsebbibi olan râvînin Ahmed b. Mervân olması, akla ilk gelen ilk ihtimallerden biri olarak gözükmektedir. Bununla birlikte Ahmed b. Mervân'dan gelen metnin, hadisin anlam bütünlüğüne muhalif olmadığı da ifade etmek gerekir.

Ya'lâ b. Atâ'nın râvîlerinden gelen rivâyetlerde yaptığımız isnad-metin analizi, hem metnin hem de râvîlerin Ya'lâ b. Atâ'ya âidiyetini desteklemektedir. Burada son olarak belirtilmesi gereken husus, Abdullâh b. Süf-yân'dan Ya'lâ b. Atâ tarihiyle gelen metnin Zührî ve Hişâm b. 'Urve tarihiyle gelen metinlere kıyasla farklı bir yapı arz ediyor olmasıdır. Bu durum esasında, metnin Ya'lâ b. Atâ'ya aidiyetini de desteklemektedir.

6. İstikâmet Hadisinin Kaynak Merkezli Metin Analizi

İstikâmet hadisi üzerinde yapacağımız son analiz kaynak merkezli metin analizi olacaktır. Burada kaynak merkezli metin analizi ile hadisin geçtiği en erken ve en geç tarihli eserdeki metnin mukayesesi kastedilmektedir. İstikâmet hadisinin yer aldığı en erken tarihli kaynak, İbn Vehb'in *el-Câmi' fi'l-hadis*'i, -bu çalışmada esas alınan kaynaklar içerisinde- en geç tarihli kaynak ise Taberânî'nin *Müsnedü's-Şâmiyyîn* adlı eseridir. Söz konusu kaynaklardaki metinler aşağıda verilmiştir.

İbn Vehb, (v. 197/813) <i>el-Câmi' fi'l-hadis</i>	Taberânî (v. 360/971), <i>Müsnedü's-Şâmiyyîn</i>
يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدَّثَنِي بِأَمْرِ أَغْتَصِمُ بِهِ	يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدَّثَنِي بِأَمْرِ أَغْتَصِمُ بِهِ
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: قُلْ: رَبِّيَ اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِم	فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِم
قَالَ سَفِيَّانُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَكْثَرَ مَا يَخَافُ عَلَيَّ؟	قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَكْثَرَ مَا يَخَوْفُ عَلَيَّ؟
قَالَ: هَذَا، وَأَشَارَ إِلَى لِسَانِهِ	فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ بِلِسَانِ نَفْسِهِ ثُمَّ قَالَ: هَذَا

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere en erken tarihli kaynaktaki var olan metin ile geç tarihli kaynaktaki metin arasında tamama yakın bir uyum söz konusudur. Bu durum hadisin mana bütünlüğünün korunduğunu gösterdiği gibi h. 197'de vefat eden İbn Vehb'den önce yazılı bir kaynağın varlığına da işaret etmektedir.

III. Sonuç

Hicrî I. asırdan itibaren devam edegelen hadislerin sıhhati hakkındaki tartışmalar, birtakım farklı görüşler üzerinden yürütülmektedir; Bu görüşlerden biri, hadislerin mana ile rivâyet edildiğinden dolayı anlam bütünlüğünü kay-

betliği, dolayısıyla Hz. Peygamber'e aidiyetinin ortadan kalktığı, diğeri de ictihâdî özelliğinden dolayı ricâl âlimlerinin cerh-ta'dîl bilgilerine güvenilemeyeceği meselesidir. İstikâmet hadisinin, ricâl literatüründeki mevcut bilgilere dayanılarak ve râvilerden gelen metinlerin lafız ve anlam bütünlüğü çerçevesinde mukayesesi şeklinde yaptığımız isnad-metin analizinde, müşterek râvilerin kendilerine hâs karakteristik metinlere sahip oldukları ve râvilerinden gelen metinlerin lafız ve anlam bütünlüğü açısından birbirine uyumlu olduğu görülmüştür. Tenkid edilen râvilerden gelen metinlerin ise bu karakteristik yapıya muhalif –anlam bütünlüğünü bozmadan- olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı zamanda ricâl literatüründeki bilgilerin güvenilirliğini de teyid etmektedir. İsnad-metin analizi ile ulaşılan sonuçlardan biri de, hadislerin her aşırda muhaddisler tarafından anlam ve lafız bütünlüğünün titizlikle korunmuş olduğu iddiasını en azından ispatlanabilirliğinin anlaşılmasıdır. Dolayısıyla modernistlerin, hadisler mana ile rivâyet edildiğinden dolayı anlam bütünlüğünü kaybetmiş ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyeti şüpheli hale gelmiştir şeklindeki genellemelerinin vakıyı tam olarak yansıtmadığı anlaşılmıştır. Hiç şüphe yok ki bu konuda daha sağlıklı değerlendirmeler, hadislerin genelinde yapılacak isnad-metin analizinden sonra mümkün olacaktır. Yapılan isnad-metin analizi neticesinde ortaya çıkan metinler arası görülen gerek lafız gerekse mana bütünlüğü, hem müşterek ve kısmî müşterek râvilerde ait hem de hadisin geçtiği en erken tarihli eserin müellifi olan İbn Vehb'den önce, yazılı bir kaynağın varlığına işaret etmektedir. Son olarak, yapılan bu isnad-metin analizi, muhaddislerin hadis hakkında verdikleri 'sahih' hükmünü kesin olarak desteklemektedir.

“İstikâmet Hadisinin İsnad ve Metin Analizi”

Özet: Günümüzde hadislerle ilgili en fazla tartışma konusu yapılan problemlerden biri, hadislerin sıhhati meselesidir. Hadislerin sıhhatine dair yapılan değerlendirmelerin merkezinde öncelikle “isnad”, ikinci olarak da “metin” yer almaktadır. Hadisler hakkındaki bu sıhhat problemi rivâyetin isnad ve metin bilgilerinin analizi yapılmak suretiyle çözüme kavuşturulabilecek mahiyettedir. Bu çalışmada sahâbeden Süfyan b. Abdullâh'ın (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.v.), rivâyet ettiği bir hadisin isnad-metin analizi yapılmaya çalışılmaktadır.

Atıf: Fatih ÇİMEN, “İstikâmet Hadisinin İsnad ve Metin Analizi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XV/1, 2017, ss. 103-123.

Anahtar Kelimeler: Hadis, isnad, metin, İstikâmet hadisi.